

Τυπολογία του οξύμωρου

Θανάσης Νάκας
Πανεπιστημίου Αθηνών

Τζίνα Καλογήρου
Πανεπιστημίου Αθηνών

1 Τυπολογικές διακρίσεις

Ας αρχίσουμε αμέσως με ό,τι υπόσχεται ο τίτλος, μια τυπολογική κατάταξη των επιμέρους πραγματώσεων του σχήματος λόγου που είναι γνωστό, από την αρχαία εποχή, ως ‘οξύμωρον’. Πηγαίνουμε, κατευθείαν, πρώτα σε έναν γενικόλογο ορισμό, τον οποίο, με ελάχιστες παραλλαγές, επαναλαμβάνουν όλα τα ελληνό-γλωσσα, εγκυκλοπαιδικά ή απλώς ερμηνευτικά, λεξικά, που είναι ο εξής: «σχήμα λόγου, στο οποίο συνάπτονται έννοιες αντιφατικές μεταξύ τους, που εκφράζουν ωστόσο στο βάθος ένα λογικό νόημα» (ANEG, s.v.)· έπειτα, σε έναν πιο εξειδικευμένο (και έγκυρο) ορισμό (του Lausberg, § 807): «το οξύμωρο είναι η στενά δεμένη συντακτική εξάρτηση αντιθετικών όρων με αποτέλεσμα την δημιουργία μιας ενότητας με έντονη αντίφαση».

Η αλήθεια είναι ότι τα ίδια τα δεδομένα μάς υποχρεώνουν ν’ ασχοληθούμε προηγουμένως με τις περιπτώσεις σύν-θεσης (συνδυασμού δεσμευμένων μορφημάτων) μεταξύ των αντιθετικών όρων και κατόπιν με τις περιπτώσεις σύν-ταξης (εξάρτησης μεταξύ αυτόνομων λεξικών μονάδων).

1.1 Συνθέματα

Οξύμωρα μέσα σε σύνθετο ή οξύμωρα ως σύνθετες λέξεις των οποίων τα συνθετικά παράγουν, επιφανειακή τουλάχιστον, αντίφαση είναι τα εξής (η δειγματοληψία είναι επιλεκτική, και καθόλου εξαντλητική):

κλαυσίγελως (γαλλ. *gélodacrye*), *χαρμολύπη* + *οξύμωρος*, *εξυπνόβλακας*, *ασιδόμαπας* + *γλυκόπικρος* (αγγλ. *bitter-sweet*), *γλυκόξινος* + *μικρομέγας*, *μεγαλοκοπέλα*, *γεροντοκόρη*, *πουρομάνουλο* + *αρχοντοχωριάτης* +?? *φωτοσκιά* (*φωτοϊσκίος* Παλαμάς, ιταλ. *chiaroscuro*), *φωτοσκιάζω* / *φωτοσκίαση*, *σκιόφως* / *σκιοφωτισμός* ?? + *προ(παρα)σκήνιο* (τίτλος στήλης) + *πανωλεθρίαμβος* (τίτλος αυτοβιογραφίας του ηθοποιού Κων. Τζούμα) + *νικηττημένος* (Π, 17.12.92, σ. 1) + *ένα γεφύρι εμπόδιο* (Γιάννης Ρίτσος).

Τα *κλαυσίγελως* και *οξύμωρος* είναι ήδη αρχαία, η *χαρμολύπη* είναι ό,τι με θεολογική έννοια (από την εποχή του Αγίου Ιωάννου της Κλίμακος) ονομάζεται και *χαροποιόν πένθος* (όπως θα δούμε πιο κάτω), τα *γλυκόπικρος* και *γλυκόξινος* είναι της καθημερινής επικοινωνίας (και έπαψαν να μας... ξενίζουν), όπως και τα *μικρομέγας*, *μεγαλοκοπέλα*, *γεροντοκόρη* —πρόσφατο στη συλλογή μας είναι το *πουρομάνουλο*, για καλοστεκούμενη 45άρα. Το *νικηττημένος* περιλαμβανόταν σε πρωτοσέλιδο τίτλο της εφημερίδας *Το Ποντίκι* (από την εποχή της διακυβέρνησης Μητσοτάκη) και επαναλήφθηκε, μεταξύ άλλων, σε πρόσφατο τίτλο της *Ελευθεροτυπίας*, ως *ηττημένος νικητής*, με αναφορά στον Κώστα Καραμανλή: «Παραδόξως, —σχολιάζει ο αρθρογράφος— η ήττα μοιάζει να

είναι η κορυφαία δικαίωση. [] Ο Καραμανλής θέλει να εξέλθει νικητής μέσα από την ήττα του. Γι' αυτό εμφανίστηκε αληθινός []». Το *σκιόφως* εντάσσεται εδώ ως μια τρίτη, ξεχωριστή οντότητα, συνώνυμη του *λυκόφωτος* (όταν δηλαδή αρχίζει να νυχτώνει) και όχι ως συνδυασμός φωτός και σκίασης, όπως το *κιαροσκούρο* ως τεχνοτροπία. Στον ποιητή Γιάννη Ρίτσο (στο ποίημα “Κάτω απ’ τον ίσκιο του βουνού”) εντοπίσαμε και ένα παράδειγμα οξύμωρου μέσα σε χαλαρό σύνθετο ή παραθετικό σύνθετο: πρόκειται για το *ένα γεφύρι[-] εμπόδιο*, δεδομένου ότι «δεν περνούσες, δεν μπορούσες πια να περάσεις, κ’ έτσι ποτέ δεν ήξερες στα σίγουρα αν ήταν στερωμένο απ’ την άλλη μεριά το γεφύρι».

1.2 Συντάγματα

Περνάμε τώρα στα συντακτικά οξύμωρα, τα οξύμωρα μεταξύ όρων με συντακτική εξάρτηση μεταξύ τους. Αρχίζουμε με την περίπτωση όπου, στο πλαίσιο μιας φράσης ουσιαστικού, ο ένας αντιθετικός όρος είναι το ουσιαστικό-κεφαλή και ο άλλος μια εξαρτημένη φράση επιθέτου:

1.2.1.1 ^{ΟΦ}[ΕΘΦ [Ο]]^{ΟΦ} <ΕΤΥΜΟΛ>

χαίρε νύμφη ανύμφευτε + δώρον άδωρον + rerum concordia discors (Horat., *Épistl.*, XII, 15) + *άσοφος σοφός* (Παλαμάς) + [τ:] *ο γνωστός- άγνωστος Τζακ Νίκολσον* (Ελ, 29.12.94) + [τ:] *Αλτσχάμερ. Φως στη γνωστή-άγνωστη νόσο* (Β, 9.4.00) + *ο περιώνυμος... ανώνυμος* (για ευνόητους λόγους) θεολόγος διδάσκει [] (εφ. *Μετρό*) + [Υτ:] *Τα 108 μέλη της ΔΟΕ επιλέγονται από την ίδια και δίνουν λογαριασμό μόνο σε αυτήν* [τ:] *Αυτοί οι τοσο θνητοί «αθάνατοι»* [υτ:] *Πώς λειτουργεί η Διεθνής Ολυμπιακή Επιτροπή* (Β, 31.8.97) + [τ:] *Απαιδευτοί... εκπαιδευτικοί* [κ:] *Όταν ένα ποσοστό καθηγητών δεν έχει καλύψει τις προπτυχιακές του ελλείψεις, πώς είναι δυνατόν, με την παντοδυναμία που τους δίνει ο υπουργός Παιδείας, να αναστήσουν την Παιδεία;* (Β, 30.8.92) + [τ:] *Αδικο κράτος δικαίου* [υτ:] *Η πολιτεία δεν εφαρμόζει τις αποφάσεις ακόμη και του Συμβουλίου της Επικρατείας, όταν αυτές είναι καταδικαστικές για τις δικές της παρανομίες και παραλείπει* (Β, 22.10.95) + [] *αναγνώρισις της σκληράς αντιχριστιανικής διαγωγής του χριστιανικού κόσμου έναντι των Ιουδαίων* [] (περ. *Χρονικά*, τεύχ. 143, Μάιος-Ιούνιος '96).

Από το *νύμφη ανύμφευτε* του ‘Ακάθιστου Ύμνου’ και το παροιμιώδες *δώρον άδωρον*, έως το *απαιδευτοί εκπαιδευτικοί*, αλλά και σε όλα τα υπόλοιπα παραδείγματα αυτής της ομάδας, και με τους δύο αντιθετικούς όρους, γίνεται αναφορά σε μία και την ίδια εξωγλωσσική οντότητα, που συνδυάζει όλα αυτά τα αντιφατικά γνωρίσματα. Λ.χ., ένα πρόχειρο σχόλιο αναφορικά με (Α) το *απαιδευτοί εκπαιδευτικοί* θα ήταν ότι, σύμφωνα και με την άποψη του αρθρογράφου, συνιστούν μια θλιβερή εξαίρεση ως ομάδα και ο καθένας ξεχωριστά, οι εκπαιδευτικοί εκείνοι του υπαρκτού κόσμου, που λόγω της απαιδευσίας τους, η οποία οφείλεται σε ελλείψεις που έχουν ήδη από τις βασικές προπτυχιακές τους σπουδές, συνιστούν μιαν αντίφαση σε σχέση με την επαγγελματική τους ιδιότητα, την εκπαίδευση δηλαδή των μαθητών (Β) ως προς το *άδικο κράτος δικαίου*, θα σχολίαζε κανείς, ότι ένα και το ίδιο κράτος, που θέλει να λέγεται κράτος δικαίου, αντιφάσκει με τον εαυτό του, όταν δεν τηρεί τις αποφάσεις της δικαιοσύνης, και, βέβαια, η αναφορά γίνεται σε ένα κράτος του υπαρκτού, του πραγματικού κόσμου.

Παρόμοια σχόλια θα μπορούσαν να γίνουν και για τα υπόλοιπα παραθέματα αυτής της ομάδας, από το *νύμφη ανύμφευτε* έως το *αντιχριστιανική διαγωγή των χριστιανών*, όπου μάλιστα οι αντιθετικοί όροι έχουν ετυμολογική συγγένεια μεταξύ τους, είναι ομόρριζοι ως προς τη βάση τους, ενώ η αντίθεση-αντίφαση δηλώνεται από την παρουσία / απουσία ή την εναλλαγή κάποιου προθήματος, λ.χ. την απουσία / παρουσία του στερητικού *α-* στο *γνωστός άγνωστος*, αλλά την εναλλαγή του *περι-* με το στερητικό *α-* στο *περιώνυμος ανώνυμος*. Είναι το είδος της αντίθεσης που ονομάζεται ‘εξωτερική’ ή ‘μορφολογική’ (Νάκας 1993), η οποία, λόγω μορφηματικής ταυτότητας της βάσης, αποτελεί και υποπερίπτωση του ετυμολογικού σχήματος.

1.2.1.2 ^{ΟΦ}[ΕΘΦ [Ο]]^{ΟΦ}

<ΜΗ ΕΤΥΜΟΛ>

τόκοισί τε άγόνιοις γυναικῶν (Σοφοκλής, *Ο.Τ.*, 25) + *ut gratas inter mensas symphonia discors* (Horat., *Ars Poet.*, 374) + *χαροποιόν πένθος* (πβ. *χαρμούπη*) + *Ελευθερο Πολιορκημένοι*+ *Νηφάλιος μέθη* (τίτλος βιβλίου)+ *Ακίνητοι ταξιδιώτες* (τίτλος άρθρου) + *Άρθουρ, ο απένταρος εκατομμυριούχος* (τίτλος ταινίας)+ [τ:] *Ο Άπορος μεγιστάνας της μίζας* [υτ:] *Δήλωνε και 670000 το χρόνο!* (Ελ, 19.3.94) + *Υπάρχουν νεανικά γεράματα, όπως υπάρχουν και γερασμένα νιάτα* [] + [τ:] *Οι διάσημοι άγνωστοι της λογοτεχνίας μας* (Β, 6. 9.92) + *Η σιωπηλή κραυγή της μνήμης* (τίτλος βιβλίου) + [τ:] *Μια λαλίστατη σιωπή...* [κ:] [] *Απευθυνθήκαμε σε εννέα πνευματικούς ανθρώπους με το ερώτημα: «Σε μια εποχή που η κρίση αξιών βρίσκεται στο ζενίθ [] οι διανοούμενοι σιωπούν. Σε άλλες εποχές προκαλούσαν συζητήσεις με τις παρεμβάσεις τους, σήμερα πολλοί μοιάζει να βρίσκονται σε αμηχανία και δεν μιλούν. Γιατί;»* (Κ, 22-23.4.95) + [τ:] *Η έξυπνη βλακεία του Σκάι* [κ:] [] *ο ευφρέστατος και ανετότατος Ψινάκης, όχι απλώς εξαφάνισε εντελώς την ευφυΐα του Ευαγγελάτου, αλλά τον υποχρέωσε να φανεί εντελώς ηλίθιος* (Εθ, 22. 5.97) + *-Ε, λοιπόν, εσύ μπορεί να είσαι βλάκας αλλά είσαι ένας σοφός βλάκας* (σενάρ. της ελλην. ταινίας «Ο έξυπνάκιος» με τον Δ. Παπαμιχαήλ) + «*Σήμερα η κηδεΐα του πιο καλόκαρδου κακού του ελληνικού κινηματογράφου*» (TV ειδήσεις, για τον ηθοποιό Σπύρο Καλογήρου, 29.6.09, ώρ. 19:00) + [τ:] *ΑΘΩΟΣ... ΕΝΟΧΟΣ* [κ:] *Για μια ψήφο γλίτωσε ο Ανδρέας Παπανδρέου την καταδίκη για το ρόλο του στη «ληλασία της Ελλάδας»* [] (ΕΤ, 17.1.92) + [τ:] *Παραδοσιακός ... εκσυγχρονισμός* (Αυ, 6.11.93) + [τ:] *Σωστό λάθος* [κ:] *Ο άνθρωπος του «Λάθους»* [Αντώνης Σαμαράκης] *είναι εκείνος που αυθαδίασε εναντίον του Χρηματιστηρίου των σταρ. Και αντί να ψηφίσει ως «άνθρωπο της χρονιάς» μιαν... Ειρήνη Σκλήβα (φερ' ειπείν), έγραψε ο αθεόφοβος επί του ψηφοδελτίου του: «Ο άνθρωπος της χρονιάς είναι ο Έλληνας άνθρωπος, ο καθημερινός* []» (Ν, 17.1.97) + [τ:] *Η μόδα των «αληθινών πλαστών»* [κ:] *Τα ψεύτικα έργα τέχνης γνωρίζουν τόσο μεγάλη επιτυχία που τον επόμενο μήνα στο Λονδίνο θα γίνει δημοπρασία αντιγράφων* [] (Β, 6.9.92) + *True Lies* (τίτλος ταινίας) + [τ:] *Ελαφρών βαρών* [κ:] [] *Ηγετικά ισχνότατος και πολιτικά ελαφρών βαρών [] ο σημερινός αρχηγός της Ν.Δ. [Μ. Έμπερτ] έχει ένα πολιτικό μέλλον αντιστρόφως ανάλογο με την πρόοδο αυτού του τόπου* [] (Ελ, 25.5.94) + [] *Το Μομφίλοφτσι είναι χειμερινό θέρετρο* (πάει;), *με δυόμισι χιλιάδες ψυχές, όσο και στα Αβδηρα* (Κ. Ζουράρις, Ελ, 7.12.94)

Παραμένουμε στο ίδιο είδος συντακτικής εξάρτησης, αλλά περνάμε σε πραγματώσεις του οξύμωρου σχήματος, όπου οι εμπλεκόμενοι όροι συνδέονται με μια εσωτερική αντιθετική σχέση, που θα πει ότι η αντίθεση-αντίφαση αφορά τα σημεινόμενά τους, χωρίς καμιά ετυμολογική συγγένεια μεταξύ των σημεινόντων (είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα του Οράτιου, που την ίδια εμβληματική

ποιητικο-φιλοσοφική σύλληψη για την χαοτική ευταξία των πραγμάτων του κόσμου διατύπωσε τη μία φορά με ένα ετυμολογικό οξύμωρο, ως *concordia discors* [βλ. I.B.1.i], και την άλλη με ένα μη ετυμολογικό, ως *symphonia discors*).

Από το *άγονος τόκος*, δηλαδή “τοκετός”, σαν να λέμε “άγονη γέννα” των γυναικών (του Σοφοκλή), περνάμε στους γνωστούς *Ελεύθερους Πολιορκημένους* (του Σολωμού), στη *νηφάλιο μέθη* (σε τίτλο βιβλίου) ή στους *ακίνητους ταξιδιώτες* (σε τίτλο δημοσιογραφικού άρθρου)· εδώ εντάσσεται και το *χαροποιόν πένθος* (που ισοδυναμεί με τη *χαρμολύπη*)· ας σταθούμε και σε έναν τίτλο ταινίας: *ο απένταρος εκατομμυριούχος*, τον οποίο μιμείται ο δημοσιογραφικός: *ο άπορος μεγιστάνας (της μίζας)*. Τα νεανικά *γεράματα* ή *γερασμένα νιάτα* επανέρχονται, με διάφορες παραλλαγές και στη λογοτεχνία, ενώ το *διάσημοι άγνωστοι* αναφέρεται στους γνωστούς με το ψευδώνυμό τους λογοτέχνες, αλλά άγνωστους με το πραγματικό τους όνομα.

Η *σιωπηλή κραυγή* ή, το αντίστροφο, η *λαλίστατη σιωπή / εκκωφαντική σιωπή* (πβ. *a deafening silence*) εμφανίζεται και στην λογοτεχνία, σε πολλές γλώσσες. Παραβλέποντας τον *σοφό βλάκα* (πβ. με τον *άσοφο σοφό* του Παλαμά, εδώ πιο πάνω), θα σταθούμε στον *καλό... κακό* του ελληνικού κινηματογράφου, τον καλοκάγαθο –στην πραγματική του ζωή– ηθοποιό Σπύρο Καλογήρου σχεδόν πάντα σε ρόλο σκληρού κακοποιού (το οξύμωρο επαναλήφθηκε, με παραλλαγές, σε όλο τον Τύπο που ασχολήθηκε με τον πρόσφατο θάνατο και την κηδεία του).

Ως αθώο, δηλαδή αθωωμένο από τη Δικαιοσύνη, αλλά πράγματι ένοχο εξακολουθούσε να θεωρεί ο *‘Ελεύθερος Τύπος’* τον Ανδρέα Παπανδρέου τρία χρόνια μετά το «βρώμικο ’89» (το συγκεκριμένο φύλλο είναι του 1992). Με το *αληθινά πλαστά* (στον τίτλο «*η μόδα των ‘αληθινών πλαστών’*») γίνεται αναφορά στην αγορά αντιγράφων έργων τέχνης που πωλούνται ως αντίγραφα και όχι ως πρωτότυπα (η έκφραση *αυθεντικό αντίγραφο* θεωρείται από μερικούς ως ένα ακόμη οξύμωρο).

1.2.2.1 ^{ΟΦ}[^{ΟΦ}Γ_{ΝΚ} [Ο]]^{ΟΦ} <ΕΤΥΜΟΛ>

[τ:] *Ανεργίας έργα* [κ:] *Απόφοιτος του «Αθήνησι» Πανεπιστημίου είναι ο νέος [] Τις προάλλες με πλησίασε και μου είπε []: –Μήπως θα μπορούσατε να μου βρείτε δουλειά νυχτοφύλακα σε κάποιον Οργανισμό ή εταιρία; (Μ. Πλωρίτης, Β, 23.4.94)*

1.2.2.2 ^{ΟΦ}[^{ΟΦ}Γ_{ΝΚ} [Ο]]^{ΟΦ} <ΜΗ ΕΤΥΜΟΛ>

[τ:] *Το ΠΑΡΟΝ του ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ!* [λεξ.:] *Μιλώντας με τον αρχιμηχανικό της Mercedes και οδηγώντας τα μελλοντικά αυτοκίνητα της εταιρείας, «είδαμε» τις επόμενες δεκαετίες! (ΠΘ, 2.8.09) + Καλώς ήλθατε στο μέλλον των αναμνήσεων (διαφ. της ΚΟΔΑΚ)+ [] με τόσους ένθερμους συνηγόρους που θα είχαν, πάλι ελεύθεροι θα ήταν με πενθήμερες αορίστου χρόνου (Β, 20.11.94) + [] άσε τον ήχο της σιωπής να μου μιλά [] (στίχ. τργδ. –πβ. αγγλ. *the sound of silence*) + η αρχή του τέλους / το τέλος της αρχής (αγγλ. *the end of the beginning*) + [] θεραπευτές της αγιάτρευτης ματαιοδοξίας του + KRUPP. *A tradition of progress* (σύνθημα υπογραφής) + *δεσποινίς 80 ετών* + [τ:] *Νεαρή κυρία ετών 100!* [κ:] *Είναι ακόμα ζωντανή!* [] *Η «Εστία» γιορτάζει τα εκατό της χρόνια. [] (Ελ, 13.11.94) + Le Tour de France: un jeune home de quatre-vingt-dix ans / The Tour de France: Ninety- years Young + [τ:] Περιστέρι ... πολέμου!* [υτ:] *Νίκας Περιστέρι 73. Ολυμπιακός 76 [κ:] [] Όλα θα είχαν τελειώσει ήρεμα κι απλά, στο**

*Περιστέρι, αν ο Ολυμπιακός διατηρούσε την... ψυχραιμία του [] (Απ, 31.12.92) + έχ^{ει} τ'ς **αχιλώνας** τα **βιαστ'κά** (λαϊκή παροιμία, στο ιδίωμα της Λέσβου)*

Περνάμε σε άλλο είδος συντακτικής εξάρτησης, μεταξύ του ουσιαστικού-κεφαλής και μιας άλλης φράσης ουσιαστικού σε γενική. Το *ανεργίας έργα*, με ετυμολογική συγγένεια ανάμεσα στους αντιθετικούς όρους, αναφέρεται στις δουλειές, άσχετες με τις σπουδές τους, που υποχρεώνονται να κάνουν οι άνεργοι απόφοιτοι Πανεπιστημίων. Πάμε στα μη ετυμολογικά, και στο διαφημιστικό της Kodak, που, χάρη στις φωτογραφίες της, ισχυρίζεται ότι δίνει μέλλον στις αναμνήσεις μας, που, βέβαια, σχετίζονται πάντοτε με ένα πρόσφατο ή απώτατο παρελθόν. Άλλο παράθεμα αναφέρεται στις άδειες που δίνονται σε έγκλειστους των φυλακών και που, κατ' όνομα, είναι πενθήμερες αλλά, στην πράξη, μετατρέπονται σε αποδράσεις, δηλαδή άδειες αορίστου χρόνου —όπως πικρόχολα σχολιάζει και ο δημοσιογράφος.

Έχουμε, επίσης, τον *ήχο της σιωπής* (αγγλ. *the sound of silence*) που αντιστοιχεί με τη *σιωπηλή κραυγή* που ήδη συναντήσαμε, το *δεσποινίς 80 ετών* (πβ. *γερασμένα νιάτα*), ενώ ως *νεαρή κυρία ετών 100* χαρακτηρίζεται η εφημερίδα 'Εστία' στα εκατοστά γενέθλιά της (μια και εκατό χρόνια μετά την ίδρυσή της εξακολουθεί την κυκλοφορία της —βλ. αποκάτω και το γαλλοαγγλικό αντίστοιχο οξύμωρο).

Με το τελευταίο αυτό παράδειγμα περνάμε στον συνδυασμό του οξύμωρου με το σχήμα της μεταφοράς, πιο συγκεκριμένα της μεταφοράς προς έμψυχα και ανθρώπινα, δηλαδή της προσωποποίησης, που θα πει ότι κινούμαστε σε έναν χώρο τον οποίο διεκδικεί περισσότερο η λογοτεχνία, και μάλιστα η ποίηση. Τον συνδυασμό του οξύμωρου με μια ζωοποιητική μεταφορά έχουμε στο επόμενο παράδειγμα, όπου η ομάδα μπάσκετ του Ολυμπιακού κέρδισε μετά βίας την αξιοπρόλεμη ομάδα του Περιστερίου, η οποία αποδείχθηκε... *περιστέρι πολέμου* —και ιδού το οξύμωρο, με την αντιστροφή του συμβόλου “περιστέρι = πουλί της ειρήνης”. Τον ίδιο συνδυασμό οξύμωρου και ζωοποιητικής μεταφοράς διαπιστώνουμε και στο παροιμιώδες, με διακειμενική αναφορά στον γνωστό μύθο του Αισώπου για το λαγό και τη χελώνα: *έχει τ'ς αχιλώνας τα βιαστ'κά*, που μπορεί να λέγεται και ως ειρωνική αλληγορία “γι' αυτόν που με βραδύτητα προωθεί επείγουσες υποθέσεις / που, ενώ επείγεται, κάνει αργές κινήσεις”.

1.2.3 ^{ΟΦ} ΠΦ [Ο] ^{ΟΦ}

<ΕΤΥΜΟΛ> [τ:] «*Ασυνείδητος*» με... *συνείδηση* [κ:] [] *αποπειράθηκε να αυτοκτονήσει επειδή προηγουμένως παρέσυρε με το αυτοκίνητο και εγκατέλειψε αβοήθητη ηλικιωμένη γυναίκα [] (Ελ, 8.11.00) + πορτοκαλάδα χωρίς πορτοκάλι* (πβ. ΤΑΥΤΟΛΟΓΙΑ: πορτοκαλάδα από πορτοκάλι)

<ΜΗ ΕΤΥΜΟΛ> *γέλιο με κλάμα / δάκρυα* (πβ. *κλαυσίγελως*) + *μόνοι με χιλιάδες φίλους* + [τ:] *Πικρό σκάνδαλο με... ζάχαρη!* [κ:] [] *Το σκάνδαλο με τη ζάχαρη κατά το οποίο κάποιοι επιτήδαιοι, ενώ μπορούσαν να πάρουν ζάχαρη με 30 δραχμές, την έπαιρναν με πολύ περισσότερο! Και κατόρθωσαν να ζημιώσουν το Ελληνικό Δημόσιο με ... δύο δισεκατομμύρια δραχμές! [] (ΕΤ, 17.1.92) + [τ:] *Πρεμιέρα εξόδου με... ακινησία* [κ:] *Ταλαιπωρία πέρα από τα όρια υπέστησαν όσοι έτυχε χθες το απόγευμα να βρίσκονται σε κεντρικούς δρόμους των Αθηνών, αφού [] ξεκίνησε η έξοδος για τη γιορτή των Χριστουγέννων. [] (Ελ, 24.12.97) + [τ:] *Πρόταση γάμου με... προσφορά διαζυγίου* (Εθ, 10.11.93) + *Ο Γάλλος πρωθυπουργός θεωρείται ο άνθρωπος της «πυγ-***

μής με βελούδινο γάντι» [] (Ελ, 16.2.94) + [τ:] ΝΕΑ από το ΠΑΡΕΛΘΟΝ | Γεγονότα του χθες με προεκτάσεις στο σήμερα (Ελ, 9.1.94) + [τ:] Μέχρι 40% | ΕΚΠΤΩΣΕΙΣ... ΣΤΑ ΎΨΗ! (διαφ. της HONDOS CENTER) + Πολιτική σύγκρουση για συναίνεση (TV ειδήσεις, MEGA, 3.3.09, 20.00') + Μονόλογος υπουργού για... διάλογο (Ελ., 03.02.09) + HONDA. Για νέους μέχρι και ... ογδόντα! (Ελ, 25.9.91)

Περνάμε σε περιπτώσεις μιας άλλου είδους συντακτικής εξάρτησης, όπου από την κεφαλή-ουσιαστικό εξαρτάται μια εμπρόθετη φράση. Με αφορμή το πρώτο παράδειγμα, όπου η ταυτολογία *πορτοκαλάδα από πορτοκάλι* μοιάζει να αντιστρέφεται από το οξύμωρο *πορτοκαλάδα χωρίς πορτοκάλι*, θα θέλαμε να κάνουμε έναν εισαγωγικό σχολιασμό ακριβώς για τη σχέση των σχημάτων 'πλεονασμού' (που χαρακτηρίζονται από σημασιολογικό πληθωρισμό, και στα οποία εντάσσεται η ταυτολογία), με το σχήμα του οξύμωρου. Λ.χ., εάν πάρουμε τον πλεονασμό *ένας μικρός νάνος* και στη θέση τού *νάνος* υποκαταστήσουμε το αντίθετο *γίγαντας*, προκύπτει το οξύμωρο *ένας μικρός γίγαντας*. Η σχέση μεταξύ των σχημάτων αυτών απασχόλησε τη σχετική βιβλιογραφία: τον Morier, τον Molinié, τον Leech κ.ά.—ο τελευταίος, με βάση κάποια παράλληλα παραδείγματα, ισχυρίζεται ότι ο πλεονασμός (*το ψεύδος που είναι ψευδές*) βρίσκεται σε συμπληρωματική σχέση με το οξύμωρο (*το ψεύδος που δεν είναι ψευδές*), ενώ η ταυτολογία (*ψεύδος είναι ό,τι είναι ψευδές*) βρίσκεται σε συμπληρωματική σχέση με το παράδοξο (*ψεύδος δεν είναι ό,τι είναι ψευδές*).

Το παράδειγμα *ασυνείδητος με... συνείδηση* (με ετυμολογική συγγένεια των αντιθετικών όρων) αναφέρεται στον ίδιο άνθρωπο που ασυνείδητα παρέσυρε με το αυτοκίνητο και εγκατέλειψε αβοήθητη ηλικιωμένη γυναίκα, αλλά ταυτόχρονα έπαθε και κρίση συνείδησης και αποπειράθηκε να αυτοκτονήσει.

Από τα υπόλοιπα παραδείγματα, κάποια αναδιατυπώνουν, με άλλη μορφή, ορισμένα οξύμωρα που, ως προς την... υφέρπουσα λογική τους, μας απασχόλησαν ήδη. Ας σταθούμε στην *έξοδο με ακινησία*, όταν οι κάτοικοι των μεγαλουπόλεων, παραμονές μεγάλων εορτών, επιχειρούν να εξέλθουν με τα αυτοκίνητά τους από την πόλη, μένουν όμως ακινητοποιημένοι λόγω κυκλοφοριακής συμφόρησης.

Με το (*πολιτική*) *σύγκρουση για συναίνεση* στοιχεί παράλληλα ο τίτλος, σε πολλές εφημερίδες, την περίοδο που, χωρίς να ικανοποιεί τα αιτήματα των πανεπιστημιακών, το Υπουργείο Παιδείας καλούσε σε διάλογο για την ανώτατη εκπαίδευση: *μονόλογος (υπουργού) για διάλογο* (ενν. του Άρη Σπηλιωτόπουλου με τους πανεπιστημιακούς —βλ. και 1.2.10).

1.2.4 ^{ΕΘΦ}[ΕΠΡΡ / ΠΦ [ΕΠΙΘ]]^{ΕΘΦ}

<ΕΤΥΜΟΛ> [τ:] *Τα «νομίμως» παράνομα στις κορυφογραμμές της Αττικής (Κ, 11.2.01) + [Υτ:] Τα 70 βιβλία της χρονιάς [κ:] [] Μένης Κουμανταρέας: «Η συμμορία της άρπας» (Κέδρος). Για την ώριμα ανώριμη ματιά ενός Αθηναίου μάστορα πάνω στην νέο-αθηναϊκή πραγματικότητα [] (Ν, 4.12.93)*

<ΜΗ ΕΤΥΜΟΛ> [τ:] *Φιλικάς αδιάλλακτη η Τουρκία (Β, 16.1.00) + [] το επιμελώς ατημέλητο* ντύσιμο [] (Ελ, 23.2.97)+ [Εικ.:] BROKEN ENGLISH SPOKEN PERFECTLY [λεξ.:] «Ομιλούνται **απταιστώσ σπαστά** αγγλικά» Σε πολλές γωνιές του πλανήτη η «διεθνής» γλώσσα έχει αναμιχθεί με τοπικά ιδιώματα έως σημείου να μην αναγνωρίζεται πλέον. [] (Ελ, 8.11.00)

Δεν χρειάζονται ειδικό σχολιασμό τα διαφανέστερα, ως προς την υφέρπουσα λογική τους, οξύμωρα μεταξύ επιθέτου ως κεφαλής και του επιρρηματικού της εξαρτήματος, όπως λ.χ. στο *νομίμως παράνομα* (για τα αυθαίρετα κτίσματα που νομιμοποιούνται με νεότερο νόμο) ή στο *επιμελώς ατημέλητο* (ντύσιμο), τη *φιλικώς αδιάλλακτη* (Τουρκία), τα *σπαστά αγγλικά που ομιλούνται απταισίτως* (το επίρρημα *απταισίτως* προσδιορίζει το ρήμα και ως μέρος του κατηγορήματος αποδίδεται στο υποκείμενο *σπαστά αγγλικά*) κ.ά.ό.

1.2.5 ^{ΕΘΦ}[ΕΘΦ, ΕΘΦ]^{ΕΘΦ}

Σε όλο τον κόσμο η αίσθηση SHERATON είναι *ίδια: διαφορετική* (διαφ.)

1.2.6 ^{ΕρΦ}[ΕρΦ [ΕρΦ]]^{ΕρΦ} / ^{ΕρΦ}[ΕρΦ, ΕρΦ]^{ΕρΦ}

<ΕΤΥΜΟΛ> [] *έβαλε και μου είπαν –αναισχύντως αισχυντηλώς– ότι η εκπομπή [μου] “κόβεται”.* (Ελ, 23.7.1997, άρθρο του Κ. Ζουράρι)

<ΜΗ ΕΤΥΜΟΛ> [τ:] *Μπροστά, πίσω στο 1880* [υτ:] Σε επαναφορά των ηλεκτροκίνητων οχημάτων προσανατολίζεται το ΥΠΕΧΩΔΕ για μείωση των ρύπων [] Στις αρχές του αιώνα μας αντιπροσώπευαν το 40% του στόλου, όταν τα βενζινοκίνητα μόλις έφθαναν το 22% (Ελ, 14.7.96)

Σε κάποιες περιπτώσεις, μεταξύ δύο επιθετικών φράσεων με ίδια συντακτική λειτουργία αλλά επεξηγηματική σχέση δημιουργείται οξύμωρο, λ.χ. στο διαφημιστικό για την ποιότητα των υπηρεσιών στα ξενοδοχεία SHERATON, που είναι παντού *ίδια*, δηλαδή *διαφορετική* (ενν. προς το καλύτερο, σε σχέση με τους ανταγωνιστές). Παρόμοια είναι και η συντακτική σχέση μεταξύ των επιρρηματικών φράσεων στο: *μπροστά, πίσω στο 1880*. Στις δεκαετίες 1880–1900 τα ηλεκτροκίνητα αυτοκίνητα ήταν, σε Αμερική και Αγγλία, περισσότερα από τα βενζινοκίνητα. Επομένως, όπως μας λέει και ο δημοσιογραφικός αυτός τίτλος, η πρόταση του ΥΠΕΧΩΔΕ για επαναφορά των ηλεκτροκίνητων στα 1996 είναι μια πρόταση προοδευτική αλλά με οπισθοδρόμηση στο 1880!

1.2.7 ^{ΡΦ-ΚΤΓΜΑ}[ΕΞΑΡΤ [Ρ]]^{ΡΦ-ΚΤΓΜΑ}

ΕΞΑΡΤ → {ΟΦ, ΕΘΦ, ΜΦ, ΕρΦ, ΠΦ, Π' /

ΔΠ, ...}

<ΕΤΥΜΟΛ>

Ἡ τὸν *ἀχώρητον* Θεόν, ἐν γαστρὶ *χωρήσασα*, καὶ χαρὰν τῷ Κόσμῳ *κῆσασα*, σὲ ὑμνοῦμεν, Παναγία Παρθένε (Κανόνας Μεγ. Τρίτης) + *διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λαλῶ, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι καὶ ἀκούοντες μὴ ἀκούωσι μηδὲ συνῶσι* (Κατὰ Ματθαῖον, Π'. 13) + *Σα να θωρῶ τ' αθώρητα, σα να μιλῶ με ἴσκιους* [] (Παλαμά, “Ἡ Φλογέρα του Βασιλιά”, Ἄπαντα, τ. 5, σ. 129) + [τ:] *Συμφώνησαν διαφωνοῦντες...* [υτ:] *Με ενστάσεις και υποθήκες υπουργῶν αποφασίζεται η οικονομική πολιτική (Κ, 13.11.96) + [τ:] Προστατεύουν... απροστάτευτοι (Ε, 5.2.97) + [τ:] Ανησυχῶ με την ησυχία [κ:] [] ΕΡ.: Σας προβληματίζει η... προεκλογική ησυχία; ΑΠ.: Με ανησυχεί. [] (Ν, 2.6.94)*

<ΜΗ ΕΤΥΜΟΛ>

[τ:] *Έπεσε... ὄρθιος!* (ΕΤ, 16.3.93) +

Μεγαλώνουν μικραίνοντας... | Τα νέα μοντέλα υπόσχονται περισσότερα σε μικρότερο ὄγκο (διαφ., Ε, 17/7/96) + [τ:] ΤΖΕΡΙ ΣΕΪ «Πώς θα γεράσουμε μένοντας νέοι» [υτ:] *Ανανέωση των κυττάρων και οι εφαρμογές της έρευνας του αμερικανού βιολόγου στη δι-*

ρεύνηση του καρκίνου (NEES ΕΠΟΧΕΣ / Β, 11.2.1) + [κ:] «Νικήσαμε, νικώντας» θα έλεγε ο αείμνηστος Σκαρίμπας. Ο Στάθης, όμως, διευρύνει το παράδοξο (και το τραγελαφικό) της σύγχρονης πολιτικής ιστορίας μας κι αναρωτιέται: –Κι αν νικήσαμε χάνοντας; Ή χάσαμε νικώντας; Τότε τι γίνεται; (Ν, 20.12.93) +

σπεύδε βραδέως (λατιν. *festina lente*) + Την Άνοιξη... μελαγχολώ αισιόδοξα! (PN, April 09, p.38) +

[τ:] Την επέπληξε με επαίνους...[κ:] Έχετε ξανακούσει επίπληξη «μετ' επαίνων»; Κι όμως, το έκανε ο [] Σταύρος Δήμας. Αφού αποδοκίμασε τη Μαριέττα Γιαννάκου-Κουτσίκου, γιατί πρώτα κατέθεσε στη Βουλή επίκαιρη ερώτηση για τα έργα του Μετρό και μετά ενημέρωσε τη γραμματεία του κόμματος, της είπε: «Οφείλω να ομολογήσω, όμως, ότι είναι πολύ καλή ερώτηση. Γι' αυτό θα την εγκρίνουμε». Και κάποια στιγμή, ωστόσο, να συντονιστείτε...[] (ΕΤ, 10.10.97) + [] Με τα κρύα μου τα χνώτα ζέσταινα και τη ζωή σου [] (στίχ. τραγδ. Πυθαγόρα) +

Κάποιοι θεραπεύονται από ανιάτες ασθένειες + [τ:] Πέθανε από... ζωή, όχι από ανία [] [κ:] [] Στην κριτική του για το «Νοσοκομείο» του Φρέντερικ Γουάισμαν (ενός από τους σημαντικότερους ντοκιμαντερίστες) είχε δώσει τον υπότιτλο «Αγώνας έως θανάτου με το θάνατο», απαντώντας στη «βλακώδη», όπως την αποκαλεί, ερώτηση «από τι πέθανε;» «Ο κάθε πεθαμένος πέθανε από ζωή», ισχυρίζεται ο Β. Ραφαηλίδης. Και ο ίδιος έσφυζε από ζωή ήταν παραγωγικός ως το τέλος [...] «σε ένα φιλμ τίποτα δεν είναι νεκρό ούτε καν οι νεκροί» [] Μόνο ο κινηματογράφος μπορεί να περισώσει το βλέμμα, έλεγε. [] (Κ, 12.11.00) +

Δέσε με... για να ελευθερωθώ (διαφ. παπουτσιών TEXTER) + [τ:] Η δουλειά χαλάει, όταν πηγαίνει καλά! [κ:] «Ο αθλητισμός μπορεί να γίνει αυτόκλητος οικονομικά, αν γίνει η σωστή εκμετάλλευση από τους ανθρώπους που έχουν τις τύχες του στα χέρια τους» [] Πλήθος οι απόψεις, πλούσιος ο προβληματισμός, αλλά απόντες οι άμεσα ενδιαφερόμενοι: Οι πρόεδροι των ποδοσφαιρικών εταιρειών [] «στην Ελλάδα οι δουλειές χαλάνε, όταν αρχίζουν να πηγαίνουν καλά! [] (Ελ, 11.12.93) + Κι όταν δε θα σ' αγαπάω πιο πολύ θα σ' αγαπώ κι όταν πάσω να στο λέω δε θα ζω (στίχοι τραγδ.) + Σκοτεινίασε όταν έπεσε το φως τυφλωτικό (Μελισάνθη) + –Θα ήταν αστείο, αν δεν ήταν τόσο σοβαρό, λέει ένα από τα μέλη του πληρώματος του ιστιοφόρου, εννοώντας ότι ενώ είχαν ξεκινήσει με σκοπό τη διασκέδαση, βρέθηκαν τελικά σε σοβαρό κίνδυνο (σενάρ. της ξένης ταινίας «Χαμένοι στον ωκεανό», STAR, 13.8.09) + Αγρια είν' η θάλασσα, όσο κι αν ημερεύει + [] είπεν αυτή ὁ Ἰησοῦς· ἐγὼ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωὴ· ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ κὰν ἀποθάνῃ ζήσεται (Κατά Ἰωάννην, κεφ. ΙΑ΄.25).

Μια μεγάλη ομάδα οξύμων δημιουργείται ανάμεσα στο ρήμα και τα ποικίλα εξαρτήματά του μέσα στα όρια του κατηγορήματος, εξαρτήματα που μπορεί να έχουν τη μορφή Φ(ράσης) Ο(σιαστικού): θωρώ τ' αθώρητα, Ε(πι)θ(ετικής) Φ: προστατεύουν απροστάτετοι / έπεσε όρθιος, Μ(ετοχικής) Φ: συμφώνησαν διαφωνούντες, Ε(πι)ρ(ρηματικής) Φ: σπεύδε βραδέως, εμπρόθετης / Π(ροθετικής) Φ: την επέπληξε με επαίνους, Δευτερεύουσας Πρότασης κτλ.

1.2.8 ΡΦ-ΚΙΤΜΑ | ΕΞΑΡΤ VS. ΕΞΑΡΤ [Ρ] | ΡΦ-ΚΙΤΜΑ

<ΕΤΥΜΟΛ> Τὰ κτήνη εἶναι τέλεια ἐν τῇ ἀτελείᾳ (Παπαδιαμάντης) + Πόσες φορές ἀτάραχος καὶ ἀδάκρυτος, τὰ δάκρια | καὶ τῇ θαλασσοταραχῇ τ' ἀσώτεψα μπροστά σου, | γυναίκα τῆς ἀγάπης μου (Παλαμάς) + Το βράδυ ήρθεν η δράκαινα, κοίταξε το σπίτι και βρήκε τα σαρωμένα ασάρωτα (παραμύθι)

<ΜΗ ΕΤΥΜΟΛ> Ουδέν μονιμότερον του... προσωρινού (γνωμ.) + Πολύ της μόδας έγινε η φράση της Μαργκερίτ Ντιράς: «Από πολύ νωρίς στη ζωή μου ήταν κιόλας πολύ

αργά» [] (N, 6.3.92)+ Μήπως είσαι σαν κι εμένα κι εσύ [] | **μες στην ίδια σου τη χώρα μετανάστης.**

Ιδού, τελείως επιλεκτικά, και ορισμένα οξύμωρα (που για λόγους οικονομίας του χώρου αφήνουμε ασχολίαστα) ανάμεσα σε όρους με άλλη συντακτική σχέση:

1.2.9 ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ vs. ΚΑΤΗΓΟΡΟΥΜΕΝΟ

<ΕΤΥΜΟΛ> **Έγκορο είναι το ακυρωμένο εισιτήριο** (οδηγίες ΟΑΣΑ για τον τρόπο ακύρωσης των εισιτηρίων)+ [] **Η προβλεψιμότητά τους είναι εντελώς απρόβλεπτη** (σενάρ. τηλεοπτ. ντοκιμαντέρ για τους καρχαρίες, ΣΚΑΙ, 3.8.09) + [τ:] **Προστατευόμενες περιοχές που μένουν απροστάτευτες** [υτ:] **Οι εθνικοί δρυμοί βρίσκονται στο έλεος της λαθροθηρίας, της λαθροϋλοτομίας και των καταπατητών** (B, 9.3.97)+ [τ:] **Ανεξέλεγκτη η ελεγχόμενη στάθμευση** (B, 23.3.97)+ **μια οικειότητα** [] που πολύ συχνά σε ορισμένους νεότερους συναδέλφους μοιάζει **‘ανοίκεια’** (πρακτικά Συνέλευσης ΠΤΔΕ) + **Τέσσερα τριαντάφυλλα, | χιονοπεριστέρια, | μυστικά μιλήματα | μέσ’ από τ’ αστέρια, | στα κερένια άνεγγιχτα | ροδοπέταλά τους | χαραγμένα άμιλτα** | [ενν. είναι] **τὰ μιλήματά τους** (Παλαμάς).

<ΜΗ ΕΤΥΜΟΛ> [τ:] **Ο διάλογος για την Παιδεία θα είναι μονόλογος** (Εθ, 2.2.2009)+ [τίτλος εφημερίδας την ημέρα που ανακοινώθηκαν τα αποτελέσματα των πανελλαδικών εξετάσεων:] **Το ισχυρό φύλο στις εξετάσεις όλων των σχολικών βαθμίδων είναι το... ασθενές + Επανάσταση σήμερα είναι η συντήρηση + Παλιά** [ενν. είναι] **τα νέα** (Ελ, 9.1.94) + [τ:] **Το χθες είναι σήμερα** Παιχνίδια της ιστορίας μέσα από αποκόμματα παλιών εφημερίδων (Ελ, 15–16.8.92) + [τ:] **Ανωμαλία η ομαλή λειτουργία** [κ:] [] **Και όμως, υπάρχει μια ουσιώδης διαφορά ανάμεσα στο πανεπιστήμιό μου σε σχέση με αρκετά άλλα ελληνικά ανώτατα ιδρύματα. Λειτουργεί ομαλά! Οι καταλήψεις είναι εξαιρετικά σπάνιο γεγονός** [] (άρθρο του Ν. Μαραντζίδη, B, 18.1.09) + **μοναξιά, είς’ η πιο σκληρή παρέα** (στίχ. τραγ. των Αλ. Σακελλάριου και Δ. Ευαγγελίδη) + **αυτό που με κρατά** [ενν. είναι] **αυτό με διώχνει | μέσα απ’ τη δική σου αγκαλιά** (στίχ. τραγ.) + [τ:] **Barbara Berlusconi: «Il privato di un politico è pubblico»** (Sol, 4.8.09) <πβ. με [τ:] “Per un uomo politico il privato è pubblico” (Messg., 5.8.09)> + **Less... is more** (διαφ. κατάλογος επίπλων της BOCONCEPT)

1.2.10 ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ vs. ΚΑΤΗΓΟΡΗΜΑ

τα ‘καψε η παγωνιά + «Ο τρελός τα ‘χει 400» (τίτλος ελλην. ταινίας με τον Λ. Κωνσταντάρη)

1.2.11 ... και [[A]X] (αλλά / μα) και [[-A]X]...

<ΕΤΥΜΟΛ> [τ:] **Αχρείαστα να είναι, όμως... χρειάζονται** [κ:] **Να έχετε πάντοτε στα σκάφη σας σωσίβια ή σωσίβιες ζώνες** [] **τρία βεγγαλικά χεριού** [] (K, 25.5.97) + [τ:] **Ξεπερασμένα πλην αζεπεραστα** (B, 16.1.94) + **Πέλαα σπηλαδοχάραχα κ’ έσεις, θαλασσοπλάτια, | πάντα σάν άπαράδοτα, πάντα παραδομένα** | στόν Κάραβο, τού δολεροῦ νεροῦ τόν άντρειωμένο | πού ξέρει και σᾶς άψηφᾶ κ’ έρχεται και σᾶς δέρνει [] (Παλαμάς) + **Κι άνίσως δέν τὰ βύθισε τὰ μάτια σας τού μόγια | τὸ πυρωμένο σίδερο στη νύχτα πού δέ σβύεται, | τὰ μάτια σας άδάκρυτα, δακρυοπλημμυρισμένα, | μάτια παρακαλεστικά κι άπελπισμένα μάτια** [] (id.)

<ΜΗ ΕΤΥΜΟΛ> **Επιτρέπεται αλλά... απαγορεύεται!** + **Τὸ άπόγευμα πάλιν, άφου έψάλη ή Β’ Ανάστασις κ’ έγινεν ή Αγάπη, έζήλθαν όλοι εις τήν πλατεϊαν κ’ έθεώντο τήν πυρόλησιν τού Έβραίου. Τί άσχημος και τί εύμορφοκαμωμένος πού ήτον ό Έβραϊός!** (Παπαδιαμάντης) + **Αγάπη έσύ, και ιδεατή και σαρκική, τού άμάντευτου μαντεύτρα**

(Παλαμάς– για το δεύτερο, επάλληλο οξύμωρο βλ. I.B.1.ii) + *τον κόσμο που διαβαίνει | κι όλο είν’ ο ίδιος κι όλο αλλάζει* (id.) + *η Παναγία είναι και Θεοτόκος και αειπαρθένος* (ορθόδοξη θεολογ.)+ *Μὰ ποιός μπροστά σου δέ θὰ γονατίση | πὸν πάντα ἐσὺ μολεύεσαι καὶ πάντα εἶσαι παρθένα;* (Παλαμάς) + [τ:] *La Femme fatale di Scaraffia, così diabolica, così innocente* (Messg., 6.8.09).

2 Οριοθετήσεις: Παραδοξολογία vs οξύμωρο

Το ότι το οξύμωρο ανήκει στα σχήματα αντίθεσης, και μάλιστα λεξικής αντίθεσης, αναφέρεται και στη βιβλιογραφία αλλά και εμπεδώνεται ως στέρεη πεποίθηση σε όσους ασχολούνται ειδικότερα με αυτά τα θέματα. Εξειδικεύοντας κάπως περισσότερο, θα λέγαμε ότι η ‘εσωτερική’ λεξική αντίθεση, όπως και η ‘εξωτερική / μορφολογική’ (Νάκας 1993), μαζί με τη ‘φαινομενική’ αντίθεση (Νάκας 2007), το σχήμα ‘εκ παραλλήλου’ και το σχήμα ‘κατ’ άρσιν και θέσιν’, ανήκουν στα σχήματα αντίθεσης ‘in praesentia’, ενώ στα σχήματα αντίθεσης ‘in absentia’ συμπεριλαμβάνονται η αντίφραση (ως λεκτική ειρωνεία), το ‘εξ αντιθέτου’, η λιτότητα και ο ευφημισμός (βλ. Νάκα 1995), που θα πει ότι με αυτά τα σχήματα ο δεύτερος όρος της αντίθεσης δεν πραγματώνεται στο λόγο, αλλά υπονοείται ή αποσιωπάται.

Στο οξύμωρο, το αντιθετικό φαινόμενο πραγματώνεται όχι ως αντίθεση-έναντίωση, δηλαδή με δυνατότητα ισχύος και ενός τρίτου, ενδιάμεσου όρου, αλλά ως αντίθεση-αντίφαση, γι’ αυτό και, σε πρώτη ανάγνωση, ο ένας όρος λογικά αποκλείει τον άλλον. (Σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο αντιθετικά ζεύγη που δηλώνουν αντίθεση-εναντίωση μετατρέπονται σε ζεύγη που δηλώνουν αντίφαση, βλ. Νάκα 1993).

Ανάλογα με τη χρήση (και τον χρήστη), το οξύμωρο αξιολογείται άλλοτε αρνητικά, δηλαδή ως μια έκφραση μειωτική ή σατιρικά ειρωνική (όπως λ.χ. στην κωμωδία) και άλλοτε θετικά (λ.χ. ο Morier θεωρεί ότι στην ποίηση το οξύμωρο χρησιμοποιείται ως επί το πλείστον θετικά —για το *σκοτεινό φως* των αστεριών, σε έναν πολύ γνωστό στίχο του Corneille, δίνει την ερμηνεία ότι, στην ουσία, πρόκειται για μια σύγχυση (fusion) των αντιθέτων που καταλήγει σε μια νέα σύνδεσή τους (un nouvel alliage) που προκαλεί το θαυμασμό μας, δεδομένου ότι συναιρεί εννοιολογικά το φως από εκατομμύρια ήλιους χαμένους όμως μέσα στις σκοτεινές αβύσσους του διαστήματος. Ανάλογες εντυπώσεις προκαλούν και τα ποιητικά οξύμωρα του Παλαμά και, ιδίως, του Ρίτσου, που μας έδωσαν το έναυσμα γι’ αυτήν εδώ την τυπολογική κατάταξη (για λόγους οικονομίας χώρου των πρακτικών η ειδικότερη πραγμάτευσή της αναβάλλεται).

Η αλήθεια είναι ότι, όπως μας δείχνουν τα αλληπάλληλα οξύμωρα του Σαίξπηρ, το οξύμωρο μπορεί να χρησιμοποιηθεί με θετική και αρνητική αξία στα ίδια συμφραζόμενα. (Αναφέρομαι, μεταξύ άλλων, και στους στίχους 170–180 από την α’ σκηνή της Α’ Πράξης του *Ρωμαίου και της Ιουλιέτας*, όπου συναντούμε, το ένα μετά το άλλο, διαδοχικά, οχτώ διαφορετικά οξύμωρα—η περίπτωση που εμείς ονομάζουμε ‘επάλληλο οξύμωρο’).

Εάν στο οξύμωρο υπάρχει η τάση, όπως είδαμε, της σύγχυσης των δεδομένων της εμπειρίας και της αντίληψης του κόσμου, που οδηγεί στο παράλογο, αυτό δεν συμβαίνει με τα άλλα είδη λεξικής αντίθεσης που ονομάσαμε πιο πάνω. Μάλιστα, εδώ έγκειται και η βασική διαφορά, ότι το καθαυτό αντιθετικό σχήμα

θεμελιώνεται στη λογική, συμβάλλει όχι στη σύγχυση της εμπειρίας σε νέες ενότητες, αλλά στη διαφοροποίηση και στην ταξινόμηση, σε διακρίσεις που αξιοποιεί η επιστήμη, λ.χ. σε *έμψυχα* και *μη έμψυχα*, σε *συγκεκριμένα* και *αφηρημένα* (ή *μη συγκεκριμένα*), κ.ο.κ. Ένα μορφολογικό χαρακτηριστικό, και από ρητορική άποψη, του καθαυτού αντιθετικού σχήματος είναι ότι οι αντιθετικοί όροι δεν βρίσκονται σε άμεση συντακτική εξάρτηση μεταξύ τους, όπως στο οξύμωρο, και, μάλιστα, στις ‘τέλειες’ λεγόμενες αντιθέσεις (λ.χ. *ΛΑΪΚΗ ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗ: δικαίωμα του πολίτη, υποχρέωση της πολιτείας* ή *εύκολα πας... δύσκολα φεύγεις* κ.τ.ό.) οι αντιθετικοί όροι ανήκουν και στο ίδιο μέρος του λόγου.

Το οξύμωρο χαρακτηρίζεται στη βιβλιογραφία και ως «μια μορφή συμπεκνωμένου παράδοξου», ένα είδος περίπλοκης παραδοξολογίας. Και η προσωπική μας άποψη είναι ότι, σε μια κλιμακούμενη διάταξη προς το απόλυτο παράλογο, η παραδοξολογία βρίσκεται χαμηλότερα, σε χαμηλότερο σκαλί από ό,τι το οξύμωρο. Προτού να συζητήσουμε τη διάκριση αυτών των δύο, θα θέλαμε ν’ αντιδιαστείλουμε από την παραδοξολογία ένα ακόμη είδος αντίθεσης, που το ονομάζουμε (Νάκας 2007) ‘φαινομενική’ ή ‘αντίθεση μόνον ως προς το σημαίνον’—λ.χ. (Α) (για αγορές με πιστωτική κάρτα) *αμέτρητες αγορές χωρίς μετρητά!* (μόνο που το *μετρητά*, δηλαδή “τοίς μετρητοίς”, έχει αντίθετο το *επί πιστώσει*, δεν έχει να κάνει με τη *μέτρηση*, με την οποία σχετίζεται το *αμέτρητος*) ή (Β) (για συμμετέχοντα σε τηλεοπτική συζήτηση που έπαθε εκείνη την ώρα καρδιακή προσβολή, οι εφημερίδες έγραψαν την επομένη) *θάνατος σε ζωντανή μετάδοση!* (αλλά η *ζωντανή μετάδοση / εκπομπή* δεν έχει να κάνει με *ζωή* και *θάνατο* ανθρώπου) —που θα πει ότι οι δύο εμπλεκόμενοι όροι ανήκουν ως προς το σημααινόμενό τους σε άλλο σημασιολογικό πεδίο και, άρα, δεν υπάρχει εννοιακή αντίθεση / αντίθεση και ως προς το περιεχόμενο.

Το γνωστό *Groupes* μ, που ασχολήθηκε επισταμένως με το οξύμωρο, δεν καθόρισε συγκεκριμένα κριτήρια διάκρισής του από το απλώς ‘παράδοξο’ σχήμα ή την ‘παραδοξολογία’. Εμείς ‘πήραμε το ρίσκο’ να προτείνουμε κάποια σχετικά κριτήρια. Για παράδειγμα, αποκλείσαμε από το οξύμωρο, ως απλώς παραδοξολογικές, περιπτώσεις σαν τις ακόλουθες:

[τ:] *Χορταστικό Αδυνάτισμα* | *Enervit Protein* | *Τρώτε καλά και χάνετε κιλά* (διαφ. φυλλάδιο για διαιτητικό παρασκεύασμα) ★ *Αδυνατίστε χορταστικά* ★ *Ένας χορταστικός τρόπος για να αδυνατίσετε* ★ *Αδυνατίζετε και χορταίνετε να χάνετε κιλά* ★ *Τρώτε καλά... και χορταίνετε να χάνετε κιλά* ★ *ΜΑΣΤΟΡΕΜΑΤΑ* [] *Αποκτήστε ένα χόμπυ δημιουργικό, οικονομικά ωφέλιμο και ευχάριστα κουραστικό* [] (διαφ.) ★ *άσχημος γόης* (πβ. αγγλ. *pretty ugly*) ★ *Γλυκέ μου τύραννε* ★ [τ:] *Γλυκιά αγωνία...* [υτ:] *Ο Πανιώνιος αφού καρδιοχτύπησε τους φίλους του κέρδισε 91-88 τη Χολόν (Εθ, 25.1.90)* ★ [τ:] *Ευχάριστα... βασανιστήρια* (Ν, 18. 2.94) ★ *Αὐτοὶ οἱ τύραννοί των εἶναι καὶ οἱ προστάται των. Ὁ ἴδιος ὅστις ἐπώλησε χθὲς τὸν βοῦν ἢ τὸν ἀγρὸν τοῦ δεῖνος γεωργοῦ, ὁ ἴδιος θὰ δανείσῃ αὔριον τὸν αὐτὸν γεωργὸν ἢ θὰ τὸν πιστώσῃ, ἐπιφυλαττόμενος μετ' οὐ πολὺν νὰ τοῦ πωλήσῃ τὴν οἰκίαν ἢ τὴν ἄμπελον. Καὶ μετὰ τινὰ χρόνον, ὅτε δὲν θὰ ἔχῃ πλέον οὔτε ἀγρὸν, οὔτε βοῦν οὔτε ἄμπελον οὔτε οἰκίαν, ἀντὸς πάλιν ὁ τύραννος, αὐτὸς ὁ προστάτης, θὰ τὸν μισθώσῃ ὅπως καλλιερῆ ἂντὶ εὐτελοῦς ἀμοιβῆς τὸν κατεσχήμενον, τὸν πρῶν ἰδικόν του ἀγρὸν ἢ τὴν ἄμπελον* [] (Παπαδιαμάντης) ★ [κ:] *«Μπράβο, χάσατε!»* θα λέει ο ANTEENNA πολύ σύντομα με

την Πωλίνα σε πρωταγωνιστικό ρόλο. Η ποπ τραγουδίστρια καλείται να πείσει τους παίκτες, στο νέο τηλεπαιχνίδι του καναλιού, να πουν ψέματα [] (Σούπερ Οδηγός TV, 4.12.94) ✦ [τ:] **Ευτυχώς... δυσάρεστα** νέα [κ:] Κωμική σειρά 13 επεισοδίων που σατιρίζει μια από τις μεγαλύτερες σύγχρονες μάστιγες [] (περ. Ραδιοτηλεόραση, τεύχ. 1234, 9–15.10.93) ✦ [Ο Michael Jackson, στον πατέρα του, ειρωνικά:] **Σε ευχαριστώ** που με κάνεις να **νιώθω χάλια** [] (ALPHA, “Κουσκούς», σε επανάληψη, 14.8.09) ✦ [τ:] **Χρυσές δουλειές λόγω κρίσης** [υτ:] ΔΑΝΕΙΑ τριών δισ. δρχ. χορήγησαν τα κρατικά ενεχυροδανειστήρια τα τρία τελευταία χρόνια [κ:] Στον καιρό της ανέχειας επόμενο είναι τα ενεχυροδανειστήρια να κάνουν χρυσές δουλειές [] (Ελ, 7.11.93) ✦ [τ:] **Τετράγωνος... δακτύλιος** για τη συμπρωτεύουσα [κ:] [] Το σχήμα, βέβαια, θα είναι μάλλον... παραλληλόγραμμο, αφού θα περιλαμβάνει το ζωτικό πυρήνα της πόλης που περικλείεται από τις οδούς Αγίας Σοφίας, Εγνατία, Δωδεκανήσου και Τσιμισκή (Ελ, 7.9.) ✦ [τ:] **Φρέσκα κατεψυγμένα** [] Η ARDO χρησιμοποιεί τη μέθοδο ταχείας ψύξης κάτι που δεν τα αφήνει να χάσουν τις ιδιότητές τους και τη φυσική φρεσκάδα τους [] (διαφ.) ✦ [τ:] **Ηθικοί εκβιασμοί** [κ:] Σχήμα οξύμωρον! Υπάρχει ηθικό κίνητρο σ' έναν εκβιασμό; Φαίνεται πως υπάρχει. Και οι εκβιαστές έχουν καμιά φορά εύλογα δικαιολογημένα ή και ανώτερα κίνητρα για το απονενομημένο διάβημα (Εύα Κοταμανίδου, “Το πνεύμα του τόνου”, Ν, ;) ✦ Βιβλία, γραφεΐα, τὸ σπίτι μου, | τὸ τραγούδι, ἡ ντροπή μου, | τὰ παρμένα τὰ πόδια μου | ἡ **ἀσάλευτη ζωή** μου [] (Παλαμάς) ✦ μπροστά στῆς Ὀμορφιάς σου τῆ λαμπάδα, | ποὺ **καίει** καὶ ποὺ **δὲν καίγεται**, σκουφτός [] (id.) ✦ [τ:] Η εγχείρηση **πέτυχε**, ο ασθενής **μολύνθηκε!** [] (Ν, 10.1.90) ✦ [τ:] «**Καήκαμε ... σωθήκαμε!**» [κ:] «Ευτυχώς, θα ζήσουμε», αναφώνησαν οι εργαζόμενοι της «Σόφτεξ», όταν είδαν ανέπαφα τα μηχανήματα παραγωγής σ' αυτό το εφιαλτικό τοπίο ✦ [τ:] «**Πνίγηκε**» πριν... **κολυμπήσει** η ομοσπονδία υδατοσφαίρισης [κ:] Το πρωτάθλημα πόλο δεν θα αρχίσει σήμερα, αφού η ΓΓΑ ακύρωσε την απόφαση αναγνώρισης της νεοσύστατης ομοσπονδίας πόλο! (Μ, 20.11.93) ✦ [τ:] **Ολυμπιακός: έχασε χωρίς να παλέψει** (Ν, 27.2.09, σ. 1) ✦

The only way to get rid of a temptation is to yield to it (Oscar Wilde)

Δεδομένου ότι στο *χορταστικό αδυνάτισμα* (με όλες τις παραλλαγές ως προς τη μορφή και τη συντακτική εξάρτηση: *αδυνατίστε χορταστικά, αδυνατίζετε και χορταίνετε να χάνετε κιλά* κτλ.) οι δύο εμπλεκόμενοι όροι δεν είναι, κυρίως ειπείν, αντίθετοι ή αντιφατικοί, αλλά απλώς ασύμβατοι το ‘παράδοξον’ έγκειται στο ότι επιτυγχάνονται αποτελέσματα εντελώς διαφορετικά ή και αντίθετα από τα συνήθως αναμενόμενα (με βάση τη λογική των πραγμάτων και την κοινή εμπειρία αλλά και αντίληψη / δοξασία των ανθρώπων). Εμπροκειμένω, μπορεί να γίνει λόγος για μιαν αντίθεση έμμεση και *in absentia* και όχι άμεση και *in praesentia*, όπως εξ ορισμού υπάρχει στο οξύμωρο. Για τους ίδιους λόγους, και με το ίδιο κριτήριο, παραδοξολογίες είναι και τα υπόλοιπα, από το *ευχάριστα κουραστικό* και τον *γλυκό τύραννο*, στο *μπράβο, χάσατε!*, στα *φρέσκα κατεψυγμένα* (η εταιρεία που τα εμπορεύεται διευκρινίζει ότι «χρησιμοποιεί τη μέθοδο ταχείας ψύξης κάτι που δεν τα αφήνει να χάσουν τις ιδιότητές τους και τη φυσική φρεσκάδα τους»), στον *ηθικό εκβιασμό* (μολονότι η ίδια η αρθρογράφος το χαρακτηρίζει οξύμωρο) και έως την κλασική παραδοξολογία του Oscar Wilde, που πάλι μέσω μιας υπονοούμενης αντίθεσης, (σχήμα 1)

απαλλάσσομαι από έναν πειρασμό	=	αντιστέκομαι / δεν υποκύπτω σ' αυτόν	‘ένδοξον’
		≠ δεν αντιστέκομαι / υποκύπτω σ' αυτόν	‘παράδοξον’

Σχήμα 1

ανέτρεψε μια παραδεδεγμένη αντίληψη για τον πειρασμό: ο μόνος τρόπος ν' απαλλαγείς από έναν πειρασμό είναι να υποκύψεις σ' αυτόν (και όχι ν' αντισταθείς, κατά τη χριστιανική ηθική!)

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

- Breuer, R. 1976. *Die Kunst der Paradoxie: Sinnsuche und Scheitern bei Samuel Beckett*. München: Fink.
- Hughes, P. 1983. *More on Oxymoron*. New York: Penguin.
- Kutschera, F. von. 1964. *Die Antinomien der Logik. Semantische Untersuchungen*. Freiburg/München: Alber.
- Lausberg, H. 1998. *Handbook of Literary Rhetoric: a Foundation for Literary Study*. Leiden: Brill.
- Leech, G. N. 1979. *A Linguistic Guide to English Poetry*. London: Longman.
- Morier H. 1981. *Dictionnaire de Poétique et de Rhétorique*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Preminger A. & Brogan T. V. F. (επιμ.). 1993. *The New Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*. Princeton: Princeton University Press.
- Quine, W. Van Orman. 1976. *The Ways of Paradox and Other Essays*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Saintsbury, R. M. 1988. *Paradoxes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tennant, Neil. 1982. Proof and paradox. *Dialectica*, 36.265–96.
- Watson, D. 1991. *Paradox and Desire in Samuel Beckett's Fiction*. New York: St. Martin's Press.
- Groupe μ. 1970. *Rhétorique Générale*. Paris: Larousse.
- Kalogirou, Jina 2003. Mythe et ethos dans la *Quatrième Dimension* de Yannis Ritsos, στο M. Broze, L. Couloubaritsis et al. (επιμ.), *Le Mythe d'Helène*, 269–284. Βρυξέλλες: Oussia.
- Kalogirou, Jina 2008. Αφηγηματικός λόγος και ύφανση της αφήγησης στο *Εικονοστάσιο Αωνόμων Αγίων* του Γιάννη Ρίτσου, στον τόμο *Διεθνές Συνέδριο / Ο Ποιητής και ο Πολίτης Γιάννης Ρίτσος*, 376–394. Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη / Κέδρος.
- Νάκας, Θαν. 1993. Η λεξική αντίθεση και η ρητορική της, *Λεξικογραφικών Δελτίων της Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. ΙΗ', 199–274.
- Νάκας, Θαν. 1995. Πραγματολογική προσέγγιση σχημάτων λόγου (λιτότητα, φραστική ειρωνεία / αντίφραση, κ.ά.), *Λεξικογραφικών Δελτίων*, τόμ. ΙΘ', σσ. 141–158.
- Νάκας, Θαν. 2007. Φαινομενικές αντιθέσεις (ή αντιθέσεις μόνον ως προς το σημαίνον), (*Επισημάνσεις– Παρατηρήσεις– Προοπτικές*), Gutenberg, 87–147.